

УДК 342.731:801.73

Е. І. Мартинюк, О. Е. Никитченко

СВОБОДА СОВІСТІ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

...Розуміти що-небудь можна лише тоді, коли те,
що пробуєш розуміти, вже задалегідь розумієш.
Х. С. Гафаров [1, 175]

Багатогранність герменевтичних аспектів витлумачення словосполучення «свобода совісті», включно з традиційними лінгвістичним, філософським, екзегезою, підходами та різноманітністю гуманітарного знання, яке в цілому й частково має відношення, особливе ставлення і загальну та специфічні методології й методики інтерпретації значущих текстів взагалі та «свободи» і «совісті» зокрема, потребують, принаймні, у вступі до статті на цю тему виокремити те, що має бути у ній розглянуто.

За головною проблематикою нашої конференції, герменевтичний аналіз «свободи совісті» буде впроваджено лише до її політично-правового змісту, який, як нам здається, саме з позицій філософської та юридичної герменевтики розроблено й зафіксовано в багатьох міжнародних та національних правових документах, має тривалу історію витлумачення та втілення в життя, що і надає йому перманентну актуальність, яка спонукає і досі досліджувати його теоретичний та казуальний сенс як на світовому, так і на регіональному рівнях, й, зокрема, в Україні.

Але навіть такий звужений спектр герменевтичного пошуку не може бути цілком висвітлено в межах однієї статті. Тут можна лише згадати величезну кількість праць, присвячених розумінню та аналізу здійснення свободи совісті в Україні. Як стверджує відомий український дослідник цього феномена М. Бабій, «...проблемні питання державно-конфесійних відносин (а це лише один аспект втілення свободи совісті. — Авт.) ... є одними з найбільш тематизованих у сучасному українському суспільно-політичному, правовому й релігієзнавчому дискурсі» [2, 11].

Тому тут буде наведено лише декілька положень щодо сучасного герменевтичного пошуку, сенсу цієї соціальної інституції, політико-правової категорії. Перше з них, про зміст свободи, про яку йдеться у правових документах, що має виконувати країна за своїми міжнародними обов'язками та внутрішнім законодавством.

У Загальній декларації прав людини, котру прийнято й проголошено резолюцією 217; (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, йдеться про те, що: «Кожна людина має права на свободу думки, совісті, релігії» (ст. 18), а в 19 статті того ж документу стверджується, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх». Наведені статті свідчать, що «свобода совісті» є лише одним з понять поряд «свободами думки, релігії та переконань» [3, 12].

Стаття 19 Міжнародного пакту «Про громадянські і політичні права», що прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 року, наголошує й на тому, що «кожна людина має право безперешкодно дотримуватись своїх поглядів» [3, 14].

У Загальному коментарі комітету ООН із прав людини до Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права» розтлумачується, що цей пакт «...бере під свій захист теїстичні, не теїстичні й атеїстичні переконання, так само як і право не дотримуватись жодної релігії чи переконання (виділено нами. — Авт.), терміни «переконання», «релігія» мають вживатися у широкому значенні. У своєму застосуванні стаття 18 не обмежується тільки традиційними релігіями, або тими релігіями і переконаннями, які мають інституційні ознаки і практики, аналогічні традиційним релігіям» [3, 15].

Отже, перше положення нашого аналізу потребує уточнення щодо змісту вказаних свобод, вони є різні за своєю суттю, чи то є синонімічний ряд, в якому кожне поняття в чомусь доповнює інші. Актуальність цієї процедури можна продемонструвати навіть посиланням на назву кодексу, з якого ми навели більшість цитат: «свобода совісті та віросповідання», що, на наш погляд, надає можливість розглядати свободу віросповідання за межами свободи совісті, хоча упорядник збірки стверджує, що «свобода совісті», як релігієзнавча-правова категорія, саме в предметному полі свого вияву — ставленні людини до релігії — повною мірою розкриває свою сутність через поняття «свобода віросповідання», яке, по суті, містить головні структурні елементи свободи совісті: самовизначення особистості в системі конкретних релігійних координат» [3, 6], отже є складовою «свободи совісті».

В Конституції України ст. 34 гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а ст. 35 встановлює, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання» [3, 81]. Як бачимо, ці конституційні статті, що напряду переносять до українського правового простору міжнародні поняття, терміни цієї царини міжнародних актів, зовсім про совість не згадують. Чомусь вона зникла в українському конституційно-правовому полі. Але міститься у Законі України «Про свободу совісті і релігійні організації» (від 23 квітня 1991 р.) і не тільки в назві, а й в окремій статті, яка у першій частині визнає, що «кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті за своїм вибором...», та в частині другій цієї ж статті каже, що «ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду» [3, 84].

Отже міжнародні правові документи і українські законодавчі акти, на наш погляд, дозволяють розуміти під свободою совісті: свободу думки, совісті, релігії, переконань та світогляду. Оскільки обсяг терміна «світогляд» безперечно можна охарактеризувати через поняття «думки», «совість», «релігія» та «переконання», водночас «переконання» чи «релігію» та «совість», в свою чергу, через такий самий синонімічний ряд включно зі «світоглядом», то нам здається, що кожен раз про одне і те саме йдеться, але це мабуть: по-перше, не для усіх вочевидь, і, по-друге, в інших текстах, у тому загалі правових та політичних, як

це має місце в історії, кожен з цих термінів має свою самостійність, самовизначеність та самоцінність.

Однак при визначенні політико-правового змісту саме «свободи совісті» ми вже здавна дійшли висновку, що він містить в собі принаймні два найважливіших аспекти: 1) право вільно формувати свій світогляд та 2) свободу жити (діяти) відповідно зі своїм світоглядом (див., наприклад, останнє видання: [4, 372]).

Поняття «свобода совісті», за М. Ю. Бабієм, «відображує умови (внутрішні та зовнішні), за якими можливе вільне самовизначення індивідуума у світоглядній сфері буття, його духовне становлення, розвиток та життєва самоактуалізація на ґрунті завізованого власною совістю вибору» (цит. за: [4, 372]), яка, як бачимо, містить також виокремлення цієї свободи від інших за допомогою «світогляду». Так, і у російського дослідника М. С. Стецкевича під «свободою совісті» розуміється «...право кожної людини на вільний світоглядний вибір, визначення ставлення до релігії, що включає право мати, змінювати, поширювати як релігійні, так і нерелігійні переконання...» і вона виокремлюється від інших термінів через «світогляд» [5, 4].

В найбільшій на сьогодні збірці науково-дослідних матеріалів з проблеми, що розглядається, під назвою: «Сприяючи свободі релігії та переконань: настільна книга», надрукованої у 2004 р. на честь святкування 20-ї річниці Декларації ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, також йдеться про витлумачення права на свободу думки, совісті, релігії чи переконань будь-якого виду [6].

Вона, ця збірка, містить розвідки щодо: історії свободи релігій та переконань та техніки розв'язання релігійних конфліктів, філософських та релігійних їх засад; мінімальних стандартів; зв'язків з іншими правами; юридичної відповідальності; підтримки у відповідних міжнародних, європейських та державних інституціях; ствердження цього права серед дітей, жінок, батьків; дотримання цієї свободи для новітніх релігій й у сфері зміни релігії та переконань; значення загальних цінностей і толерації до них, як і до менш поширених тощо. Такий широкий спектр витлумачення «свободи релігії та переконань» також може бути визначено як «свобода совісті» та як й ті важливі її аспекти, що виокремлені нами раніше.

Але навіщо наполягати на тому, що здається, принаймні, на наш погляд, вже саме по собі зрозумілим. По-перше, це необхідно для втілення цього розуміння в життя на різних суспільних рівнях від міжнародного та державного до кожної особистості, яка, як звісно, має усі права безвідносно до ступеня, на якому вона їх розуміє. По-друге, саме у релігійному середовищі розуміння цієї свободи може і не збігатися з його доктринальним та офіційним витлумаченням за межами власної екзегези, яка у випадках одержавлення будь-якої релігії може симфонізувати з державною, далекою від толерації ідеологією.

Так, російська православна церква вважає, що «утвердження юридичного принципу свободи совісті свідчить про втрату суспільством релігійних цілей і цінностей, про масову апостасію і фактичну індіферентність до справи церкви

і до перемоги над гріхом. Але цей принцип є одним зі засобів існування Церкви в безрелігійному світі, дозволяє їй мати легальний статус в секулярній державі і незалежність від інакочислюючих чи невіруючих прошарків суспільства» (цит. за: [4, 151]).

Як зауважує М. Ю. Бабій, «...ісламські теологи, посилаючись на Коран, Суну, стверджують, що іслам гарантує «абсолютну свободу віросповідання», підкреслюють «велику терпимість» ісламу у питаннях особистої свободи і свободи віросповідання [4, 155]. Каїрська декларація щодо прав людини в ісламі стверджує, що «іслам є релігією істинної неущожденної природи (ст. 10). Всі права та свободи в цій Декларації підпорядковані ісламському Шаріату (ст. 24) ...ісламський Шаріат є єдиним джерелом для пояснення та уточнення будь-якої статті цієї Декларації» (ст. 25) [4, 156].

Якщо бути послідовним, то з точки зору міжнародного та українського законодавства щодо свободи совісті і православне і мусульманське витлумачення цієї політично-правової категорії мають право на існування, бо відображують світоглядне, принаймні її офіційне (на рівні організацій і деяких вчених) сприйняття, та в зв'язку з цим користуються свободою релігії, думок та переконань.

Отже висвітлено лише перше положення, яке потребує сучасної герменевтичної розвідки. Та й з нього можна зробити декілька висновків. Якщо сучасне розуміння свободи совісті толерує ексклюзивізм здавна діючих релігій (тут на прикладі російського православ'я та ісламу), то воно також поширюється й на нові та новітні релігії. Під першими ми розуміємо релігійні об'єднання, що здавна діють, але на терені деяких держав з'являються лише в останні десятиріччя, а під другими (новітніми) ті релігійні рухи та організації, що взагалі у світі з'явилися в останній половині ХХ століття. Крім того, в умовах світу, що глобалізується, розуміння «свободи совісті» через її світоглядний зміст має довести, що без будь-якої релігієзнавчої експертизи людина може вільно формувати своє світобачення та діяти відповідно картині світу, що склалася у неї особисто чи в об'єднанні за будь-якими переконаннями.

Якщо проблема свободи світогляду вирішується у такому найширшому діапазоні, то єдиний критерій втілення її в життя є совість. Ось чому можна вказувати занепокоєння, коли зі значної маси присвячених їй матеріалів зникає цей термін. З іншого боку, дуже важливим є те, що сам термін «совість» існує за межами правової складової поняття «свободи совісті», бо є суто моральною, етичною категорією і позначає лише здатність людини оцінювати свої вчинки з точки зору моралі як добрі чи то погані. Звісна річ, що норми моралі та права можуть збігатися. Але якщо ні, чи можна обмежувати «свободу совісті»?

Українська Конституція, подібно вищезгаданим правовим актам міжнародного права, стверджує, що здійснення права на свободу світогляду і віросповідання «...може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадянського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей», ст. 35 [4, 81–82].

Це ще одне положення сучасної герменевтики політико-правової категорії «свобода совісті», яке, на наш погляд, потребує висвітлення, бо вже, по-перше, як

засвідчено вище, у «совість» не можна вкладати юридичний зміст, а по-друге, коли ми бачимо правове втручання в мораль, як у випадку з її захистом у ст. 35 Конституції України, моральні норми перетворюються в юридичні. Нагадаємо, що існуюча відмінність між моральними і юридичними нормами у тому і полягає, що, принаймні в політико-правовому полі, останні забезпечуються правовими санкціями. Отже «совість» не можливо обмежити юридичними засобами, ну і звісно, якщо їй надається свобода відповідно закону, то її взагалі не можна обмежувати, не порушуючи відповідні правової акти.

Колись, щоб вийти з цієї суперечності, ми дійшли висновку — свободу совісті не можна обмежувати, бо усі законодавці поширюють цю свободу на громадян, в яких є совість, яка за своєю суттю заперечує зазіхання на порушення моральних норм, громадського порядку, прав і свобод інших людей та їх здоров'я. Отже, обмежень дістає не совість, а безсовісність (див. останнє видання: [4, 372]). Але знайомство з антикультуристськими публікаціями в останні роки демонструє, що їх автори вхопилися за подібні висновки та звинувачують представників нових і новітніх релігій саме у відсутності в останніх совісті. Таким чином, антикультуристи ставлять під політично-правовий сумнів усіх інакочислюючих шляхом не витлумачення, а маніпулювання змістом «свободи совісті». Це нагадує часи, коли в Радянському Союзі під такій сумнів підпадали усі віруючі, незалежно до якої релігійної організації вони належали — здавна діючої чи нової. Щоб знову не повертатися до тих часів, треба ще і ще раз підкреслювати, що свобода совісті як за міжнародними правовими актами, так і українським законодавством надається усім громадянам без усіляких винятків, її зміст та коло користувачів не може бути обмеженим у правовому полі, яке їй надано також без обмежень. Доступ до неї може бути обмежено, а не вона сама. Це обмеження міститься не в праві, а в моралі та етиці (на жаль, не має в українській мові слова «нравственность»), у ставленні особистості до моральних норм.

У демократичних країнах ми маємо приклади, коли офіційно пануюча релігія підтримує свободу совісті для усіх інших релігійних організацій і навіть відмовляється від своїх привілеїв (Англія). У Сполучених Штатах взагалі не має законодавства про свободу совісті, але існування в цій країні релігійної свободи визнається усіма дослідниками. Сучасне європорозуміння цієї проблеми заперечує будь-яке державне втручання у цю царину людської свідомості. Держава, навпроти, зобов'язана надавати усім громадянам рівні права і свободи.

Як свідчить сучасна історія, офіційна модель «свободи совісті» «...є менш важливою, ніж глобальний філософський підхід до неї. Більш важливо побачити цінність та корисність релігійної свободи, зайняти позицію її захисту і не зовсім чітко визначити її межі» [7, 11–12].

Література

1. Гафаров Х. С. Гермепевтический круг // Всемирная энциклопедия: Философия XX века / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицапов. — М. : АСТ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2002.

2. Бабій М. Державно-конфесійні відносини в Україні: проблемні питання практичної реалізації. Релігія і церква в сучасних українських реаліях / М. Бабій // Українське релігієзнавство. — 2007. — № 44.
3. Свобода совісті та віросповідань в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги) / упоряд., авт. передм. і прим. М. Ю. Бабій. — 2-ге вид., доопрац., допов. — К., 2006.
4. Религиоведение : учеб. пособие / П. К. Лобазов, А. Г. Баканурский, Э. И. Мартинюк [и др.] ; под ред. П. К. Лобазова. — О. : ВМВ, 2007.
5. Стоцкевич М. С. Свобода совести : учеб. пособие / М. С. Стоцкевич. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006.
6. Lindholm Tore W., Cole Durham Jr., Bahia G. Tahzib-Lie (eds). Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook, Koninklijke Brill NV. — Leiden, Netherlands : Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
7. Іптровігпе М. Свобода релігій в Європі // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії : наук. збірч. / за заг. ред. П. А. Колодного і В. Слеського. — К., 1999.

Анотація

Мартинюк Е. І., Нікітченко О. Е. Свобода совісті: герменевтичний аспект. — Стаття.

У статті йдеться про деякі аспекти герменевтичного витлумачення політико-правового змісту «свободи совісті». В умовах глобалізованого світу розуміння «свободи совісті» має довести, що без будь-якої експертизи людина може вільно формувати своє світобачення та діяти відповідно до картини світу, що склалася у неї особисто чи в об'єднанні за будь-якими переконаннями.

Ключові слова: свобода совісті, герменевтичний підхід, обмеження свободи совісті, права людини.

Summary

Martinyuk E.I., Nikitchenko O. E. Freedom of Conscience: Hermeneutical Aspect. — Article.

This article is dedicated for hermeneutical analyzing in some aspects of political and juridical explanation such phenomenon as «freedom of conscience». In the conditions of the globalizing world the understanding «freedom of conscience» must prove that without any examinations a man can freely form the attitude, and to operate accordingly the world picture which was folded for it personally, or in an association after any persuasions.

Keywords: freedom of conscience, hermeneutical approach, limits of freedom of conscience, human rights.

УДК 342.553:801.73

Н. В. Мішина

ГЕРМЕНЕВТИКА У ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ІНСТИТУТУ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ)

Герменевтика, з'явившись завдяки інноваціям у філософії, на сучасному етапі використовується і іншими гуманітарними науками, в тому числі правознавством. Герменевтика (від грецького ερμηνευσις (hermeneutikos) — тлумачу) — мистецтво розуміння, осмислення [1, 43], вчення про інтерпретацію знаків і розуміння смислів у вигляді теорії мистецтва розуміння, певних правил (методів, технік) інтерпретації, мистецтва їх застосування, а також самого процесу тлумачення; організація, процес і результат такого правильного міркування,

© Н. В. Мішина, 2009